ggs V. Oenen

redaktioneel

Dit 5e nummer van Krisis staat vooral in het teken van de sociale en politieke analyse, met bijdragen over het tsjechiese marxisme, de Frankfurters, feministiese theorievorming, en verder de nieuwste interventie van Ivan Illich in het debat over maatschappelijke arbeid.
Deels gaat het om een voortzetting en verbreding van al begonnen analyses, deels om het aansnijden van voor Krisis nieuwe problematieken: er wordt een start gemaakt met een analyse van de humanistiese traditie binnen het oosteuropese marxisme, en ook is er aandacht voor de nogal verschillende wijzen waarop de Frankfurters tegen de psycho-analyse aankeken of aankijken.
Op de medewerkersdagen van Krisis is herhaaldelijk gesproken over de wenselijkheid om heldere overzichtsartikelen over de verschillende probleemvelden te publiceren, juist omdat een reële diskussie staat of valt met de mogelijkheid voor zoveel mogelijk geïnteresseerden om overzicht over en inzicht in een bepaalde problematiek te krijgen. Wanneer de kontouren van een problematiek duidelijk op tafel komen, vooronderstellingen worden geëxpliciteerd en de konfliktpunten een heldere formulering krijgen, ontstaan er mogelijkheden voor de zinvolle konfrontaties waarvoor Krisis is bedoeld. Partijdigheid is alleen werkzaam als ze herkenbaar is.
De akademiese traditie lijkt echter meer gesteld op het via minimale opmerkingen en verwijzingen suggereren van informatie die een betoog moet ondersteunen. Eén van de akademiese gewoonten is het bij de lezer bekend veronderstellen van allerlei kennis en achtergronden, die hoogstens met enkele trefwoorden of een filosofennaam worden aangeduid. Het is dan mogelijk de naam van Kant in een bijzin te laten vallen en te verwachten dat bij de lezer tientallen bellen gaan rinkelen, of te suggereren dat hiermee alweer een geweldige problematiek is aangeroerd. Het werkelijke effekt is echter dat op deze wijze voor de meeste lezers ondoorzichtig wordt welke vooronderstellingen wel of niet een rol spelen in het betoog, zodat ook de konklusies gevangen blijven binnen een net van vaagheden en vraagtekens.
Dit is ongetwijfeld een verschijnsel dat ook buiten de universiteiten zijn aktuele varianten kent. Aandacht voor het funk-

tioneren van taal en informatie is er ook volop bij moderne vormgevers en reklame-ontwerpers. 'Geef steeds te weinig informatie, dat geeft ruimte aan de fantasie' lijkt het heersende parool te zijn. Te weinig informatie geven is in; de PTT doet het door het woordje 'Snelpost' op z'n auto's gedeeltelijk weg te laten, de geïllustreerde weekbladen plegen de naam van het blad deels ten onder te laten gaan in de drukte van de voorplaat. Reklameboodschappen bestaan uit halve zinnen en vage verwijzingen - de lezer of kijker maakt het verhaal zelf wel af. Op dit punt lijken huidige kommerciële strategieën veel overeenkomsten te vertonen met bekende akademiese tradities.
De vraag is echter waar het nu werkelijk om gaat bij het geven van halve informatie: om het stimuleren van onze fantasie en het gebruik van ons krities denkvermogen, of misschien eerder om het reproduceren van bestaande ideologieën door het oproepen van vanzelfsprekendheden?
Er is alle reden om de twijfelachtige kanten van het komprimeren en weglaten van informatie te blijven zien. Uitvoerige uitleg kan storend zijn wanneer de regels en kodes van een taalspel overbekend zijn. Maar dan moet ook de vraag gesteld wie er doorgaans voor ons beslissen wat een 'overbekende zaak' dient te zijn. Zijn het wellicht niet die groepen die gesteld zijn op het beschermen van hun zekerheden?
Als juist de kodes voorwerp zijn van kritiek en als vanzelfsprekendheden van een traditie onderzocht moeten worden, is het expliciteren en het nauwkeurig formuleren van de feitelijk bedoelde informatie van groot belang.
Wellicht kan ook een tweede funktie van het produceren van vaagheden worden aangewezen. Filosofen wekken vaak de schijn moeiteloos alle ontwikkelingen van de laatste decennia op filosofies, wetenschappelijk en politiek gebied te kunnen volgen. Tegenover de op zijn of haar plaats gezette vakspecialist (en dus vakidioot) verschijnt de filosoof als de universele intellektueel die in vele problematieken en stromingen tegelijkertijd thuis is. Maar dit soort pretenties kunnen gewoonlijk slechts in stand worden gehouden door op een al te korte, maar liefst wel heel suggestieve, wijze problemen aan te roeren en konklusies te noemen. In feite blijven filosofiese interventies dan slechts speldeprikken of dooddoeners; de belangrijkste funktie van dergelijke interventies lijkt met name te zijn: bewijsplaatsen te leveren voor het bestaan van de universele intellektueel.
Deze pretenties vormen echter een remmende faktor in werkelijke diskussies en verdoezelen het bestaan van politiek belangrijke konfrontaties. De universele intellektueel kan immers slechts funktioneren als aan hem/haar het formuleren of suggereren van een konsensus wordt overgelaten.
Bovenstaande kritiek ligt mede te grondslag aan het streven van Krisis heldere inleidingen in aktuele problematieken te

publiceren.
Een tweede belangrijke taak van Krisis blijft natuurlijk aandacht en ruimte te geven aan bijdragen waarin door een kritiese afstand tot de bestaande linkse traditie nieuwe probleemvelden lijken te worden ontsloten. Het artikel van Illich lijkt een dergelijke bijdrage.

Ivan Illich geeft in zijn artikel een indringende beschrijving van het ontstaan en de funktie van schaduwwerk als de meest wijdverbreide en terneerdrukkende vorm van diskriminatie in de geavanceerde industriële maatschappijen. Onder schaduwwerk vallen dergelijke uiteenlopende aktiviteiten als het huiswerk van scholieren en studenten, de inspanning om bij te komen van verplichte konsumptie en de gereglementeerde uitlevering aan therapieën en therapeuten. Maar het prototype ervan is de moderne huishoudelijke arbeid.
Illich beschrijft het gelijktijdige ontstaan van loonarbeid én van deze vorm van schaduwwerk - zo tussen 1780 en 1860 - als een probaat middel om zowel de sociale voorziening van de bedelarij als de maatschappij van kleine, zelfvoorzienende huishoudens uit te roeien, ten bate van de ontwikkeling van een geïndustrialiseerde maatschappij.
Niet zonder meer loonarbeid, maar ook en vooral het opleggen van schaduwwerk aan vrouwen vormt de onderbelichte - want ideologies door de heren filosofen en medici aan het zicht onttrokken - schaduwzijde van de industriële revolutie.
Ook al kennen alle maatschappijen geslachtsspecifieke rolverdelingen, de moderne ekonomiese apartheid tussen mannen en vrouwen, tussen openbaar en privé, tussen aktief-produktief en passief-konsumptief, is volgens Illich even uniek als verwerpelijk. Zijn beoordeling van schaduwwerk is gebaseerd op een analyse van het verleden, een verleden waar je niet meer naar terugkunt.
Op de vraag 'wat dan wel?' zwijgt Illich in alle talen.
Gezien de dubbelzinnigheid van zijn analyse is het onduidelijk hoe bepaalde ontwikkelingen zoals de strijd van vrouwen voor recht op arbeid door hem gewaardeerd worden. Berust Illichs visie uiteindelijk op een traditionele taakverdeling tussen mannen en vrouwen en is zijn pleidooi een gevaar voor vrouwen? Of is zijn originele theorie met betrekking tot de verhouding loonarbeid-huishoudelijke arbeid een stap vooruit te noemen in het huishoudelijke arbeid-debat?
Een diskussie blijkt gewenst!

In haar artikel "Aktieonderzoek en feministies onderzoek - een verkenning" gaat Mieke Eijkmans, filosofe en momenteel werkzaam bij de wetenschapswinkel van de Universiteit van Amsterdam, na welke overeenkomsten en verschillen er zijn tussen aktieonderzoek zoals dit eind zestiger jaren binnen de studentenbe-

weging is ontwikkeld, en feministies onderzoek. Zij omschrijft dit laatste als onderzoek dat door vrouwen in belang van de vrouwenbevrijding en in relatie tot de vrouwenbeweging verricht wordt.
Uitgangspunt voor de vergelijking met aktieonderzoek zijn de postulaten van M. Mies. Vandaaruit konkludeert zij dat - ondanks bestaande verschillen - aktieonderzoek een goede onderzoeksmethode kan zijn voor feministies onderzoek. Het ligt in de bedoeling ook in de komende nummers van Krisis aandacht te besteden aan wetenschapstheoretiese diskussies binnen vrouwenstudies.

Op uitnodiging van de vakgroep arbeid van de sociologiese fakulteit in Groningen heeft de Engelse feministe en sociale wetenschapper Elizabeth Wilson, dit voorjaar een lezing gehouden over de gevolgen die de krisis in Westeuropese samenlevingen voor vrouwen heeft.
Aan de hand van de Engelse situatie illustreert zij haar nogal opzienbarende stelling dat vrouwen vooral *indirekt* slachtoffer zijn van de bezuinigingspolitiek van de rechtse regering van Thatcher. Van doelbewuste en direkte aanvallen op vrouwen, bijvoorbeeld in de vorm van een terug-naar-huis-politiek is geen sprake.
In haar opvatting kan slechts een zorgvuldige analyse van de specificiteit en diversiteit van dit overheidsbeleid en van de welvaartstaat in het algemeen, leiden tot een adekwate strategie en verzet. Voor de vrouwenbeweging is het daarom van belang je met de relatie vrouwen en staat bezig te houden.
Wilsons eerste boek 'Women and the Welfare State' (1977) handelt over dit onderwerp.
Op het verschijnen van haar tweede boek 'Only half way to paradise' (1980) volgde een uitnodiging voor een lezing in Amsterdam.
Van Wilsons eerste bezoek is in dit nummer van Krisis een verslag in de vorm van weergave van haar lezing opgenomen.
Haar bezoek in juni j.l. was voor Trees Mom en Hanneke Stasse, als leden van de Krisis-vrouwengroep, een gelegenheid om met haar over de relatie vrouwen en staat van gedachten te wisselen.

In zijn artikel "Drift en Kritiek" werpt Antoine Verbij, onderzoeksmedewerker bij de vakgroep geschiedenis en theorie van de psychologie van de Universiteit van Utrecht en redakteur van Psychologie en Maatschappij, nog eens een terugblik op de verhouding tussen de kritiese theorie en de psycho-analyse. Een verhouding die begon als flirt (Fromm) maar later soms uitgroeide tot een haast symbiotiese relatie (Marcuse). En daarbij nam die verhouding verschillende gezichten aan: analytiese sociale psychologie (Fromm), filosofiese kultuurkritiek (Ador-

no en Marcuse), kommunikatieve theorie (Habermas) en kritiese theorie van het subjekt (Lorenzer).
De polemiek tussen Marcuse en Fromm, die Verbij nog eens bondig uiteenzet, is velen niet onbekend, maar wie, zoals Verbij, het standpunt deelt van Marcuse, kan ook de andere posities niet ongemoeid laten, en Verbij betoogt dan ook, dat wanneer het erom gaat de maatschappijkritiese kern van Freuds theorie het meest tot zijn recht te laten komen, ook Habermas en Lorenzer het moeten afleggen tegen de metapsychologiese aanpak van Adorno/Marcuse.
Marcuse mag dan de eerste prijs in de wacht hebben gesleept binnen de Frankfurter-groep, daarmee heeft hij echter nog niet de diskussie van de andere theoretici van de psycho-analyse gewonnen; theoretici die de laatste jaren in Nederland trouwens een veel grotere belangstelling genieten. Denk aan de 'hausse' uit Frankrijk: Lacan, Deleuze/Guattari; en de feministiese onderzoeken naar en van de psycho-analyse: Mitchell, Irigaray, Chodorow.

Met het plaatsen van dit artikel willen wij vooral benadrukken, dat we een groep theoretici die lange tijd toonaangevend waren op dit vlak niet zonder diskussie in de vergetelheid mogen doen geraken, op het moment dat andere, nieuwe ontwikkelingen ook, en terecht, onze aandacht (op)eisen.
Dat dit niet een slechts denkbeeldig gevaar is, bewees F. van Wel in zijn artikel "(Vrouwelijke) seksualiteit in de jaren 60 en 70" in Te Elfder Ure 27. In een artikel dat 48 pagina's telt, meent hij in twee pagina's de figuren, die in ieder geval in de jaren zestig nog de seksualiteitsdiskussie bepaalden (Reich, Marcuse, Reiche) af te kunnen handelen als anekdotiese rariteiten, om vervolgens over te gaan tot de franse diskussie.

Ondertussen kunnen we konstateren dat in de afgelopen jaren het werk van vooral de latere Habermas in Nederland veel aandacht krijgt. Peter van den Besselaar, wetenschappelijk medewerker bij SISWO, bespreekt in dit nummer van Krisis het boek van Michiel Korthals en Harry Kunneman: 'Arbeid en Interaktie'. Hij konkludeert dat in dit boek onduidelijk blijft wat de theorie van Habermas kan bijdragen aan de maatschappij-wetenschappen.

Met de ontwikkelingen in Polen, groeit de aandacht voor de oppositionele bewegingen in Oost-Europa. De erkenning van de onafhankelijke vakbond Solidariteit met haar tien miljoen leden, vormt in die ontwikkelingen een unieke gebeurtenis, uniek voor bijna heel Oost-Europa. Afgezien van eerdere stakingsbewegingen in Polen, die eveneens veel aandacht kregen in de westerse pers, en van het Tsjechiese gebeuren van 1968, bestaat in West-

Europa het beeld van de Oosteuropese oppositie als een diffuus, versnipperd geheel, waarin met name intellektuelen een hoofdrol lijken te spelen. Van massale bewegingen, laat staan van officiële erkenning daarvan, was nergens sprake.
Inderdaad vormt precies het vraagstuk van de politieke organisatie van oppositionele bewegingen één van de hoofdproblemen van de Oosteuropese oppositie. In samenhang daarmee staat het vraagstuk van de maatschappelijke en politieke rol en positie van de intellektuelen.
In "Om de Rehabilitatie van Jozef K." geeft Ries van der Wouden, student politikologie in Amsterdam, een beeld van de intellektuele oppositie, en de tegenstellingen daarbinnen tussen 'technokraten' en 'demokraten', in Tsjechoslowakije. Zijn verhaal is toegespitst op de rol van het humanisties marxisme in de totstandkoming van een oppositionele kultuur, waarbij meer in het bijzonder ingegaan wordt op de ook in het westen bekende filosoof Karel Kosik (Dialektik des Konkreten).
Aan de hand van het werk van Kosik's kollega Svitak, betoogt de schrijver dat het filosifies en politiek humanisme van Kosik, hoe belangrijk ook in de politieke praktijk, onvoldoende is voor een begrip van de specifieke, histories nieuwe problematiek van de 'reëel socialistiese' landen. Svitak tracht het politieke humanisme dan ook aan te vullen met een maatschappijtheorie, die een begrip moet vinden voor de histories nieuwe konstellatie van het 'reëel bestaande socialisme'.
Het belang van het filosofies en politiek (marxisties) humanisme in de Oosteuropese oppositionele bewegingen moge ook blijken uit het werk van de Joegoslaviese Praxis-school en uit dat van de Polen Schaff en Kolakovski. Het ligt in de bedoeling dat ook hieraan in Krisis in de nabije toekomst aandacht wordt besteed.

Ruud de Ruyter, filosoof en werkzaam bij de stichting Crea van de Universiteit van Amsterdam, bespreekt het boek 'Wittgenstein's Vienna' van Janik en Toulmin, waarin op een voor filosofen ongebruikelijke manier de Tractatus van Wittgenstein gerelateerd wordt aan het sociaal-kulturele milieu van het Wenen van rond de eeuwwisseling.